

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ОПИСУ РІВНІВ СФОРМОВАНOSTI ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Розглядаються проблеми неоднозначних поглядів на виокремлення рівнів й критеріїв сформованості професійної компетентності викладача іноземних мов вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ).

Ключові слова: професійна компетентність, викладач іноземної мови вищого військового навчального закладу, рівень професійної компетентності, критерій сформованості професійної компетентності викладача іноземних мов ВВНЗ.

Постановка проблеми

Вступ. В умовах конкуренції на ринку освітніх послуг якісна підготовка фахівців стає головним показником конкурентоспроможності вищого навчального закладу. Одним з основних факторів, що впливають на якість освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ), є рівень професійної компетентності викладачів, зокрема й викладачів іноземних мов.

Аналіз останніх досліджень різних аспектів професійної компетентності педагога ведуться в різних напрямках: формування компетентності педагога (О. Абдулліна, В. Адольф, В. Белкіна, В. Введенський, Н. Лобанова, М. Лук'янова, В. Шадриков), вивчення змісту й оцінка професійно-педагогічної діяльності (І. Ісаєв, Н. Кузьміна, О. Маркова, Л. Мітіна, В. Сластьонін). У розроблення понятійного апарата компетентнісного підходу в професійній освіті великий внесок внесли дослідження В. Байденко, Є. Зеєра, І. Зимової, Ю. Татура, А. Хутірського й ін. [1; 11; 14].

Проблема рівневої градації й оцінювання професійної компетентності знайшла своє відображення в працях українських і зарубіжних учених. Серед них Н. Бібік, О. Овчарук, О. Пометун, Є. Калицький, Н. Кошель, Т. Андрюхіна, В. Введенський, Н. Шкодкіна, О. Ключова, А. Хуторський, R. Boyatzis, D. Castle, G. Elkin, A. Furnhara, B. Spellman, W. Tracey та інші.

Мета нашої статті полягає в аналізі й узагальненні підходів до опису критеріїв і рівнів сформованості професійної компетентності викладачів іноземної мов ВВНЗ.

Виклад основного матеріалу

Критерій — це ознака, на підставі якої проводиться оцінка, судження. Критерій сформованості професійної компетентності викладача іноземних мов ВВНЗ визначаються, виходячи із системного розуміння педагогічної культури, виділення її структурних і функціональних компонентів, тлумачення педагогічної культури як процесу й результату творчого освоєння й створення педагогічних цінностей, технологій у професійно-творчій самореалізації особистості педагога.

Багато дослідників звертають увагу на рівневість розглянутого поняття: усередині професійної компетентності є рівні, які, у свою чергу, є узагальнювальними характеристиками для більших часток, дробових проявів діяльності. У зв'язку із цим, становить інтерес ієрархічна модель професійної компетентності педагога, у якій кожний наступний блок опирається на попередній, створюючи платформу для «зростання» наступних компонентів. Складові моделі являють собою 6 видів професійної компетентності: знанієву, діяльнісну, комунікативну, емоційну, особистісну, творчу. У побу-

дові такої моделі особлива значущість надається дотриманню принципу послідовності, що має пряме відношення до формування компетентності педагога [4].

І. Ісаєв виділяє чотири рівні сформованості професійної компетентності викладача: адаптивний, репродуктивний, евристичний, креативний.

Адаптивний рівень сформованості професійної компетентності характеризується нестійким ставленням викладача іноземних мов ВВНЗ до педагогічної реальності. Мета й завдання педагогічної діяльності ним визначені в загальному виді. До психолого-педагогічних знань викладач іноземних мов ВВНЗ байдужий, відсутня система знань і немає готовності до їх використання в конкретних педагогічних ситуаціях. Професійно-педагогічна діяльність будується за заздалегідь відпрацьованою схемою без використання творчості. Викладачі, що перебувають на цьому рівні, не проявляють активності у плані професійно-педагогічного самовдосконалення, підвищення кваліфікації здійснюють за необхідності або взагалі відкидають.

Репродуктивний рівень сформованості професійної компетентності викладача іноземних мов ВВНЗ припускає схильність до стійкого ціннісного ставлення до педагогічної реальності: педагог високо оцінює роль психолого-педагогічних знань, проявляє прагнення до встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками педагогічного процесу, йому властивий вищий індекс задоволеності педагогічною діяльністю. При такому рівні розвитку професійної компетентності педагогом успішно розв'язуються конструктивно-прогностичні завдання, що припускають цілепокладання й планування професійних дій. Творча активність обмежується професійною діяльністю, але вже виникають елементи пошуку нових рішень у стандартних педагогічних ситуаціях. Формується педагогічна спрямованість потреб, інтересів і схильностей. Педагог усвідомлює необхідність підвищення кваліфікації.

Евристичний рівень сформованості професійної компетентності викладача іноземних мов ВВНЗ характеризується більшою цілеспрямованістю, стійкістю шляхів і способів професійної діяльності. На цьому рівні сформованості професійної компетентності відбуваються зміни в структурі технологічного компонента; на високому рівні сформованості перебувають уміння розв'язувати оціночно-інформаційні й корекційно-регульовальні завдання. Діяльність педагогів пов'язана з постійним пошуком; вони виділяють нові технології навчання й виховання, готові передавати свій досвід іншим. До пропонованих форм підвищення кваліфікації ставляться вибірково, опановують основними методами пізнання й аналізу власної особистості й діяльності [3].

Креативний рівень сформованості професійної компетентності викладача іноземних мов ВВНЗ визначається високим ступенем результативності педагогічної діяльності, мобільністю психолого-педагогічних знань, утвердженням відносин співробітництва й співтворчості зі студентами й колегами. Позитивно-емоційна спрямованість діяльності педагога стимулює перетворювальну, творчу й самотворчу активність особистості. Аналітико-рефлексивні вміння мають першорядне значення. Технологічна готовність перебуває на високому рівні, і всі компоненти технологічної готовності тісно корелюються. Педагогічна імпровізація, педагогічна інтуїція, уява в діяльності педагога займають важливе місце й сприяють розв'язанню педагогічних завдань. У структурі особистості гармонійно поєднуються наукові й педагогічні інтереси й потреби. Викладачі зацікавлено ставляться до різних способів підвищення педагогічної майстерності й педагогічної культури. Нерідко вони самі виявляються ініціаторами підвищення кваліфікації, охоче діляться своїм досвідом і активно переймають досвід колег, їх відрізняє прагнення удосконалюватися [7, 31–32].

Е. Храмова професійну компетентність викладача ВНЗ розглядає з боку сформованості дидактичної компетентності й виділяє такі рівні сформованості [12, 53]:

1. Репродуктивний рівень компетентності викладача ВНЗ визначається такими характеристиками організації процесу навчання, як стереотипність діяльності (чітко проходження зразків, обмежений набір способів і форм), використання готових технологій навчання, позиціонування себе тільки в контексті свого предмета, низької мотивації. Тут яскраво проявляється нормативно-адаптивний, інваріантний, чітко структурований позаособистісний компонент.

2. Евристичний рівень компетентності характеризується варіативністю й ефективністю використовуваних технологій, методів і прийомів навчання, відмовою від стереотипів у діяльності, критичним переосмисленням свого досвіду з метою його вдосконалення, використанням творчих прийомів мислення. На цьому рівні викладач ВНЗ усвідомлює потребу в удосконаленні досвіду, теоретичних знань, проявляє здатність використовувати інновації, вносити методичні модифікації в організацію дидактичного процесу, готовність розв'язувати професійні завдання. Дидактична самоосвіта стає метою викладача ВНЗ.

3. Креативний рівень компетентності викладача ВНЗ проявляється в суб'єктності викладача щодо організації дидактичного процесу. Викладач використовує індивідуальний стиль діяльності, розв'язує педагогічні завдання на рівні сучасних ефективних теорій і технологій конструювання й моделювання процесу навчання (системне моделювання), здатний проектувати й удосконалювати власні технології, активно включається в інноваційну діяльність, гнучко адаптується до змін. Володіння креативним рівнем компетентності дає змогу викладачеві не тільки діагностувати причини появи проблемних ситуацій, а й обґрунтувати ефективні способи виходу з подібних ситуацій, що веде до його дидактичного самовизначення [2].

Ю. Чаплигіна виділяє 4 шаблі мегарівнів педагогічної діяльності викладача.

Репродуктивний рівень, який характеризується тим, що викладач уміє повідомляти знання, тобто розповідати про те, що знає сам. Цей рівень властивий людям, що глибоко знають свою дисципліну, вузьким фахівцям, які не мають педагогічної кваліфікації (компетентності).

Концептуальний рівень, який характеризується тим, що викладач, крім «свого» предмета, має широку концептуальну підготовку у вигляді знань як мінімум концепцій суміжного і соціально-економічного блоків, що дають можливість професійно конструювати систему знань.

Продуктивний рівень, який характеризується тим, що викладач додатково до попередніх має інваріантну підготовку у вигляді знань психолого-педагогічного блоків дисциплін, а це дає змогу професійно мотивувати, передавати систему знань.

Інтегративний рівень, який характеризується тим, що викладач володіє вищим ступенем продуктивного рівня, технікою педагогічного спілкування й відповідними якостями особистості [13, 1177]. На нашу думку, усе вище сказане повною мірою можна віднести до викладачів іноземної мови ВВНЗ.

На думку М. Пухало, показниками й критеріями сформованості професійно-особистісної компетентності й культури професійно-педагогічної взаємодії викладача іноземних мов виступають: наявність розвиненого педагогічного мислення викладача, його спрямованість на практичну роботу зі студентами; володіння професійною культурою (загальною й педагогічною культурою, ерудицією й ін.).

Т. Костюкова й О. Морозова виділяють три рівні сформованості професійної компетентності викладача іноземної мови.

Когнітивний рівень припускає оволодіння набором професійних (мета, завдання, принципи професійної діяльності, знання способів професійної самоосвіти за допомогою іноземної мови та ін.) і лінгвістичних (граматика, лексика, фонетика, країнознавство) знань, що здобуваються під час вивчення іноземної мови, з урахуванням вимог програми.

Операційний рівень включає вміння фахівця реалізовувати педагогічне спілкування іноземною мовою в професійній сфері у практичному застосуванні здобутих знань з предмета.

Індивідуально-професійний рівень проявляється в наявності таких професійно-особистісних якостей, як комунікативність, толерантність, здатність до подолання психологічного бар'єра в іншомовному спілкуванні, досвід професійного іншомовного спілкування, і також включає мотивацію професійної самоосвіти під час професійної діяльності [5, 12]. Вчені виділяють критерії й відповідні їм показники розвитку професійної компетентності викладача іноземних мов.

Показником когнітивного критерію є ступінь оволодіння знаннями студентами. Показниками операційного критерію є: іншомовні комунікативні вміння; міжкультурні комунікації, вміння оперувати й переносити здобуті знання в практичну ситуацію іншомовного професійно-орієнтованого спілкування; уміння організувати самостійну пізнавальну діяльність у рамках вивчення дисципліни й подальшого самонавчання.

Показниками індивідуально-професійного критерію виступають: наявність професійно-особистісних якостей викладача (комунікативність, толерантність, здатність долати психологічний бар'єр у іншомовному спілкуванні), досвід іншомовного професійного спілкування [5, 56–57].

Білоруські вчені Є. Калицький, М. Ільїн, Н. Сикорська обґрунтували чотириступінчасту оцінку рівнів засвоєння навчального матеріалу. «Рівень представлення характеризується загальною орієнтацією, розпізнаванням, розрізненням на основі очевидних ознак; розуміння — усвідомленням, осмисленням, установленням причинно-наслідкових зв'язків; застосування пов'язано з діяльністю в знайомій ситуації (за зразком, алгоритмом і т.п.); творчість (перенесення досвіду) характеризується діяльністю в незнайомій ситуації» [10, 8].

О. Деркач виділяє такі об'єктивні критерії професійної компетентності педагога: ефективність педагогічної діяльності; суб'єктивні критерії: стійка педагогічна спрямованість, позитивне ставлення до себе як професіонала, задоволеність працею; процесуальні критерії: використання педагогом соціально прийнятних, гуманістично-спрямованих способів, технологій у своїй праці; результативні критерії: досягнення в педагогічній праці результатів, затребуваних суспільством [3, 56].

На думку Н. Іванищева, до критеріїв й ознак сформованості професійно-педагогічної компетентності можна віднести:

- теоретичну готовність викладача до педагогічної діяльності, що характеризується як інтегративний утвір, що включає аналітичні вміння, які визначаються глибокими й міцними знаннями, здатністю до аналізу й узагальненню; прогностичні вміння, що включають здатність чітко формулювати педагогічні цілі й завдання, передбачати результати діяльності; рефлексивні вміння, які характеризуються здатністю до самоаналізу й самооцінці всіх сторін педагогічної діяльності;

- практичну готовність викладача до педагогічної діяльності, яка включає: мобілізаційні вміння, що виражаються в створенні умов для залучення уваги студентів і розвитку в них стійкого інтересу до навчання, у стимулюванні, актуалізації знань і життєвого досвіду; інформаційні вміння, які виражаються в дидактичному перетворенні

навчальної інформації, логічній побудові навчального процесу на заняттях, раціональному використанні засобів наочності, комп'ютерної техніки й ін.; розвивальні вміння, які визначаються здатністю створювати проблемні ситуації, здатністю стимулювати самостійне й творче мислення; перцептивні вміння, що виражаються в розумінні психологічного стану студентів, у виявленні їх ціннісних орієнтацій, потреб, інтересів і ін.;

- готовність до творчого підходу в педагогічній діяльності виражається в потребі використовувати нові технології, у здатності виявити фактори, у прагненні відмовитися від традиційних методів [9, 59–60].

Н. Сергєєва вважає, що у визначенні критеріїв і показників ефективності формування професійної компетентності фахівця в освітньому просторі треба враховувати: ймовірнісний характер результатів і вимірів у педагогічних системах; необхідність виділяти такі зв'язки й відносини, які піддаються деякій умовній формалізації; концентрацію аналізу формування професійної компетентності на розвитку особистості фахівця. Вона вважає, що у визначенні критеріїв сформованості професійної компетентності педагога й побудові діагностичної системи слід урахувати, що в основі формування лежить ставлення до цінностей, оволодіння необхідними для розв'язання професійних завдань способами й прийомами, знаннями, уміннями, значенневими висновками, процесами. На підставі цього для оцінки ефективності формування професійної компетентності фахівця в освітньому просторі ВВНЗ можна виділити такі критерії: мотиваційно-ціннісний критерій (цінності, установки, мотиви), когнітивний критерій (знання, розуміння), діяльнісний критерій (уміння, навички, досвід).

Н. Шкодкіна визначає такі рівні професійної компетентності: початковий, елементарний, просунутий, високий і професійний. На її думку, початковий рівень — рівень узагальненого уявлення про вибрану професію; елементарний рівень — рівень сформованості окремих практичних навичок у вибраній професії; просунутий рівень — рівень наявності основоположних теоретичних і практичних навичок за фахом; високий рівень — рівень конкурентоздатного працівника, який усвідомлює важливість формування професійних компетентностей у становленні себе як фахівця; професійний рівень характеризується нею як рівень, на якому в об'єкта навчання є присутнім креативний менталітет і вміння аналізувати діяльність, пов'язану з розв'язанням професійних завдань у будь-яких ситуаціях [14, 44–45].

Отже, на основі отриманих результатів можна виділити такі рівні сформованості професійної компетентності викладача іноземних мов ВВНЗ:

1. Низький рівень (несвідома некомпетентність) — у викладача іноземних мов ВВНЗ немає необхідних знань, умінь і навичок, і він не знає про їх відсутність або взагалі про можливі вимоги, необхідні для успішного рішення соціальних і професійних завдань.

2. Середній рівень (компетентність) — викладач іноземних мов ВВНЗ має необхідні знання, уміння й навички, досвід їх використання в розв'язанні стандартних соціальних і професійних завдань, однак вони недостатньо усвідомлені й інтегровані, мотивація позитивна, але носить ситуативний, нестійкий характер.

3. Високий рівень (свідома компетентність) — викладач іноземних мов ВВНЗ прагне до вдосконалювання своєї діяльності, має необхідні знання, уміння й навички, які інтегровані й вбудовані в поведінку особистості. Здатний самостійно спроектувати й організувати роботу з підвищення своєї компетентності, оцінити її ефективність і передати її інструментарій іншим. Отже, оцінюючи формування професійної компетентності викладача іноземних мов в освітньому просторі ВВНЗ треба враховувати соціальний результат, що сприяє задоволенню потреб людини й суспільства [9, 151–152].

Н. Кузьміна переконує, що основними критеріями сформованості психолого-педагогічної компетентності є: комунікативність, рефлексивність, гнучкість, емпатія та здатність до співпраці, що передбачає вміння формулювати власний погляд, чути іншого, розв'язувати конфлікти, сприяти активності у спілкуванні з іншими та висловлювати власну думку, виявляти емпатію, займати діалогічну, а не монологічну позицію. Також важливим критерієм є емоційна привабливість, що передбачає вміння наблизити до себе студентів манерою поведінки та засобами спілкування [6].

В. Сластьонін зазначає, що сформованість психолого-педагогічної компетентності полягає у здатності використовувати в педагогічній діяльності психолого-педагогічні знання, теоретичні та практичні вміння і застосовувати їх для розв'язання навчально-професійних завдань [8].

Отже, критеріями сформованості професійної компетентності викладача іноземної мови ВВНЗ визначено особистісні (відповідальність, емпатія, творчість тощо) та професійні (здатність узагальнювати, систематизувати інформацію, знання методів педагогічного впливу) характеристики, а також здатність до співпраці, вміння вирішувати конфлікти, вміння наблизити до себе співрозмовника.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про відсутність єдності щодо визначення критеріїв й рівнів сформованості професійної компетентності викладачів іноземної мови ВВНЗ.

Висновки

У процесі аналізу й узагальнення підходів до опису критеріїв й рівнів сформованості професійної компетентності викладачів іноземної мови ВВНЗ ми дійшли певних висновків.

У дослідженні ми уточнили критерії та їх показники, які дають змогу визначити рівень сформованості професійної компетентності викладачів іноземних мов вищих військових навчальних закладів.

Нами прийняті критерії, які характеризують рівні готовності викладачів іноземних мов у професійній компетентності: стимульовальний, когнітивний, практичний, ціннісний, результативний. Визначені критерії та їх показники допомогли нам виділити рівні сформованості професійної компетентності викладачів іноземних мов вищих військових навчальних закладів: низький, середній, достатній, високий.

Отримані результати в подальшому будуть використані в процесі роботи над моделлю формування і розвитку професійної компетентності викладачів іноземних мов вищих військових навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байденко В. И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы): метод. пособие / В. И. Байденко. — М. : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2005. — 114 с.

2. Бусыгина А. Л. Профессор – профессия: теория проектирования содержания образования преподавателя вуза / А. Л. Бусыгина. — Самара : Изд-во СамГПУ, 2003. — 123 с.

3. Деркач А. А. Акмеологические основы профессионального самосознания личности: учеб. пособие / А. А. Деркач, В. А. Пятин, О. В. Москаленко [та ін.]. — Астрахань : Б.и., 2008. — 330 с.

4. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. — 2003. — № 5. — С. 37–39.

5. Костюкова Т. А. Развитие иноязычной коммуникативной компетентности студентов неязыковых вузов: моногр. / Т. А. Костюкова, А. Л. Морозова. — Томск : Изд-во Томского политехнического ун-та, 2011. — 119 с.

6. Кузьмина Н. В. Профессионализм педагогической деятельности / Н. В. Кузьмина, А. Л. Реан. — СПб. : СПбГУ, 1993. — 63 с.
7. Общая и профессиональная педагогика: учеб. пособие для студ., обучающихся по спец. «Профессиональное обучение»: в 2-х кн. / под ред. В. Д. Симоненко, М. В. Ретивых. — Брянск : Изд-во Брянского гос. ун-та, 2003. — Кн. 1. — 174 с.
8. Педагогика: учеб. пособие для студ. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. — М. : Школа-пресс, 1998. — 512 с.
9. Проблемы формирования профессиональной компетентности будущего специалиста: материалы межвузовской науч.-практ. конф. 20 дек. 2007 г. / отв. ред. И. Г. Золкина. — Оренбург : РГППУ, 2008. — 169 с.
10. Разработка средств контроля учебной деятельности: метод. рек. / Э. М. Калицкий. — Минск : РИПО, 2005. — 48 с.
11. Татур Ю. Г. Компетентностный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования: материалы ко второму заседанию методологического семинара / Ю. Г. Татур. — М. : Исследоват. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. — 18 с.
12. Храмова Е. В. К вопросу развития дидактической компетентности преподавателя ВУЗа / Е. В. Храмова // Вестник Новгородского государственного университета. — 2010. — С. 51–54.
13. Чаплыгина Ю. С. Профессиональная компетенция – как фактор интеграции преподавателя в мировой образовательный процесс / Ю. С. Чаплыгина // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. — 2009. — № 4(5). — Т. 11. — С. 1175–1180.
14. Шкодкина Н. И. Технология формирования профессиональных компетенций специалиста СПО / Н. И. Шкодкина // Среднее профессиональное образование. — 2009. — № 9. — С. 44–45.

Бандура Ю. Б.

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПИСАНИЮ УРОВНЕЙ СФОРМИРОВАННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА ВЫСШИХ ВОЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Рассматриваются проблемы неоднозначных взглядов на выделение уровней и критериев сформированности профессиональной компетентности преподавателя иностранных языков высших военных учебных заведений (ВВУЗ).

Ключевые слова: *профессиональная компетентность, преподаватель иностранного языка высшего военного учебного заведения, уровень профессиональной компетентности, критерий сформированности профессиональной компетентности преподавателя иностранных языков ВВУЗ.*

Bandura U. B.

THE SCIENTIFIC APPROACHES TO THE DESCRIPTION OF LEVELS FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS WHO WORKS AT A HIGHER MILITARY EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

This article discusses the problems of ambiguous views on the differentiation of professional competency levels of a foreign language teacher who works at the higher military educational establishment (VWNZ) and the criteria of professional competency development.

Key words: *professional competency, a foreign language teacher of the higher military educational establishment, the level of professional competency, the criteria of the development of professional competency of a foreign language teacher.*